

Вашингтондағы атқарушы билік өзгерсе немесе басқа бір себептермен Америка-Иран қарым-қатынастары жақсарса, дәл сол технологиялар Батыс тарапынан соншалықты аландаушылыққа ие болмас еді.

Билік басына Барак Обаманың келуінен кейін Дж.Буш-кішінің тек қана Таяу Шығыс аймағына қатысты сыртқы саясаты емес, сонымен қатар Иранға деген сыртқы саясатынан толығымен бас тартылмаса да, көп бөлігі қайта қарастырылып, өзгертілген болатын. Өзінің президенттік қызметіне кірісуіне бір аптадай уақыт қалғанда, америкалық жаңа Президент Иранның ядролық бағдарламасын дамыту мәселесін бейбіт түрде шешуді ұсынған болатын. Ең басты таңғалдырған нәрсе, Барак Обама өзінің Иранға қатысты америкалық саясатын өзгертіп, Иранмен тікелей сұхбатты бастауға дайын екендігін айтты. Ал АҚШ-тың жаңа Мемлекеттік Хатшысы Хиллари Клинтонның айтуы бойынша, үстіміздегі жылдың 31 тамызында Нидерландыда өткізілуі жоспарланған Ауғанстан мәселесі бойынша ұйымдастырылатын халықаралық конференцияға Иран міндетті түрде шақырылуы керек.

Сонымен бірге Барак Обама әкімшілігі БҰҰ мен Еуропалық Одақтың Тегеранның ядролық бағдарламасы жөніндегі Иранмен тікелей келіссөздерге өздерінің қатысуға дайын екендіктерін де айтқан болатын. Наурыз айында АҚШ Президенті Иран халқына тележолдау жіберді. Бұл жолдауында Обама екіжақты қарым-қатынастарды қалпына келтіруге және осы қарым-қатынастардағы «жаңа бастамаларға» шақырды.

Алайда жоғарыда аталған жағымды «уәделерге» қарамастан, 2009 жылы 1 мамырда АҚШ-тың Мемлекеттік Департаментінің жыл сайынғы баяндамасында Иранның лаңкестіктің ең белсенді демеушісі болып қала беретіндігі аталды [3].

Соған орай, жаңа саяси жағдайларға қатысты АҚШ-тың Иранға қатысты саясатының енді әрі қарай қалай дамуы мүмкін деген ой көпшілікті мазаландыратындығы айқын.

1. Угрозы режиму нераспространения ядерного оружия на БСВ. –М., 2005. – С. 16.
2. Хлопков А. Ядерная программа Ирана – незаконченная история. - М., 2007. – С. 39.
3. <http://palm.newsru.com/world/12nov2008/iran.html>

Қ.Ә. Жүніс

ИРАНЫҢ БҮГІНГІ САЯСАТЫНДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР

Қазіргі кездегі халықаралық күрделі өзгерістер Таяу Шығыс аймағын айналып өтпеді. Таяу Шығыс – геосаяси, геостратегиялық және экономикалық тұрғылардан аса маңызды аймақ, халықаралық қауіпсіздіктің мәселелері мен қауіптердің басты қайнар көзі болып табылады. Жаппай қырып жоятын қарудың таралу, халықаралық терроризм қауіптері, дербестігін алмаған ұлттардың қоныстануы, палестиналық-израильдік қақтығыстың реттелмегендігі Таяу Шығыс аймағын қазіргі таңдағы әлемнің ең тұрақсыз нүктесіне айналдырды. Аталмыш жағдайлар аймақтағы тұрақсыздықтың одан әрі қиындауы, бүкіл әлемдегі ахуалды қиындатуы мүмкін. Таяу Шығыс аймағында орналасқан мемлекеттерде экономикалық, әлеуметтік және саяси өзгертулерді жүзеге асыру қажеттілігі қазіргі таңда аймақтың дағдарыстық жағдайдан шығудың басты шарты ретінде қарастырылуда.

Таяу Шығыс мәселесін аймақтағы алдыңғы елдердің қатарындағы Иран Ислам Республикасының ішкі және сыртқы саясатындағы саяси ойындары елеулі әсерін тигізуде. Оның ішінде Иран саясатындағы күрд және ядро мәселелері аймақтағы өзекті мәселеге айналды.

Ирандағы күрд мәселесіне тоқталсақ, екінші дүниежүзілік соғыстың бітуі мен КСРО-ның ыдырауына байланысты 1980-1990 жылдардағы әлемдегі тарихи өзгеріс, ұлттық күрдтік қозғалыс жанамалы түрде бейнеленді. Ол күрестегі стратегия мен тактиканың жаңа жүрістерін талап ететін шынайы геосаясатта дамуды жалғастырды. Әсіресе, Ирактық және Ирандық Күрдістанға қатысты болатын.

Ирандық күрділердің тарихи дамуына көз жүгіртсек, өзіндік тарихы бар әрі танымал ұйымдарының бірі Иран Күрдістанының демократиялық Партиясы (ИКДП), партия 1945 жылдың шілде айының аяғында құрылған. Қазіргі таңға дейін аталған партия (ИКДП) күрдтік қозғалыстардың ядросы болып табылады. Белгілі Ресей күрдтанушысы О.И. Жигалиннің тұжырымдамасы бойынша ирандық биліктегілер осы ұйымды сеператистік түрінде қарастырады, өйткені оның қызметі мемлекеттің құлауына әкеп соқтыруы мүмкін дегенге тартады.

Ирандық Күрдтердің Демократиялық Партиясы антиирандық акцияларға белсенді түрде қатысты, әсіресе, ядролық жоспарлармен байланысқан бүгінгі халықаралық дағдарыста барлық

жауапкершілікті бүтіндей және толық ИИР-дің басшылығына беру керектігін ұсынды. Сонымен қатар 2006 жылдың наурызында Эрбиледе Шығыс Күрдістанның Біріктірілген Фронты құрылды, оның құрамына ИҚДП, Ирандық Күрдістанның күресті ұйымдастыру ұйымы және Күрдістанның Революциялық кеңесі кірді.

Алайда Иранда күрдтер қарапайым құқықтарынан айырылған. Күрд оппозициялық ұйымдарының көшбасшылары мен белсенділері тек мемлекет аймағында ғана емес, одан тыс жерлерде де қудалануда. Мысалы, Иран Күрдістан Демократиялық Партиясының көшбасшысы А. Касемло 1989 жылы Венада өлтірілді, оның орнына келген Шарафа Канди 1994 жылы Берлинде қаза тапты [1]. Догматикалық ислам концепцияларына сәйкес мұсылман қоғамында ұлттық айырмашылықтар болмау керек, сондықтан күрдтердің құқықтары Иранда сақталуы мүмкін емес. Күрдтердің қозғалысын басып тастау арқылы Иран аймақтағы күштер тепе-теңдігін сақтауға және аймақтағы басқа мемлекеттің күрд мәселесінде басымдыққа ие болуына жол бермейді. Иран аймақ географиясының өзгеруіне жол бермейді, бірақ Иракта оған қарсы тұратын «еркін зонаның» болуына қарсы емес. Қайшылықтарға қарамастан Иран Түркия және Сирия басшыларымен кездесулер өткізіп, Иранның бөлшектелуіне жол бермеуге тырысады. Шах режимі құлағаннан кейін негізінен екі ұлттық саяси ұйым белсенділік таныта бастады. Бұл Иран Күрдістан Демократиялық Партиясы және Күрдістанның еңбекшілерінің революциялық ұйымы. Сонымен қатар Иранның солтүстік-батысында басқа да оппозициялық күштер бар [2].

Таяу Шығыста ядролық қарудың болуы және оның көрші аймақтарда болуы ықтималдығы - қазіргі таңдағы аса өзекті мәселелердің бірі. Сол себептен, қарудың Таяу Шығыс аймағында таралу мүмкіндігі әлем державаларын алаңдатууда.

Аймақта орналасқан елдердің саясатындағы өзгешелік ядролық қару әлі де басқа елдерді ұстап тұрушы құрал ретінде қарастырылуында, сондықтан бірқатар елдер оны иемденуге талпынуда. Егер болжамдарға сүйенсек 35-40 мемлекет атом бомбасын Азия континентінде жасап шығаруы мүмкін.

Әлемдегі қауіпсіздіктің ең басты мәселесі - Таяу және Орта Шығыста ядролық қарудың таралу қаупінің болуы бірқатар себептерге байланысты жаһандық проблемаға айналуы мүмкін.

Таяу және Орта Шығыста ядролық қарудың таралу проблемасын қарастырғанда оның негізгі үш түрін атап кету керек:

1. Латентті тарату. Мемлекет ЯҚТШ (ДНЯО) келісімінде бола отырып, оның шарттарын формалды түрде орындайды да, ядролық бағдарламаларын құпия түрде дамытады. Белгілі бір уақытта ол ЯҚТК-дан шығып, ядролық сынақ жүргізеді де, де-факто ядролық мемлекет болады. ЯҚТШ-на мүше бола отырып, сыртқы жетістіктерді қолданып, бейбіт ядролық бағдарламаларды жүзеге асыруды жалғастыруы ядролық қаруды ядролық материал мен технологияларды, сараптаманы, жалпы жанармай циклдерді (ең алдымен уранды байыту мен плутонийді сепарациялау) пайдалана отырып шығаруға ғылыми-техникалық алғышарттар жасайды. Мемлекет салыстырмалы түрде қысқа уақытта ядролық қаруды жасап шығаруға мүмкіндік алады.

2. “Бірінші дәрежелі” тарату материалдар жеке компаниялардан сатып немесе ұрланып алынады. Немесе ядролық мемлекеттер басқа елдерге заңсыз түрде ядролық қаруды жасап шығару мен оны әкелуге көмектеседі.

3. “Екінші дәрежелі” тарату ядролық салада әр түрлі технологиялық мүмкіндіктері бар мемлекеттер өзара бір-біріне көмектеседі, біреуінде жоқ технологиялармен, материалдармен қамтамасыз етеді.

Осы үш модельдің тығыз байланысы ЯҚ таратушы елдерді шектеп отыратын халықаралық шаралардың жойылуы жағдайында ЯҚ таратпау тәртібінің құлауына алып келуі мүмкін [3].

Иран Ислам Республикасы ядролық таратудың бірінші жолымен дамиды деген болжам бар.

Қазіргі кезде Иран уранды байыту, яғни жанармай циклінің бірінші сатысында тұр. ЯҚТК-ның болашағы, жаңа қақтығыстарға қатысу шамасы Иран ядролық мәселесінің шешілуіне тікелей тәуелді. Осылайша Иран ядролық қаруды таратпау тәртібінің барлық шарттарын орындаған жағдайда оның ядролық жанармай циклдерін жүзеге асыруды қамтамасыз ететін жүйе әлемдегі бейбіт ядролық технологиялардың дамуына жол ашады. Иран мәселесі - тестілеу үшін аса қиын мәселе, алайда дұрыс жағдайда ол ядролық энергетиканың болашағына үлкен мүмкіндіктер ашады [4].

Жағдайдың осылай дамуы барысында ядролық қаруды жасап шығару деген аймақ елдерінің ғылыми-техникалық мүмкіндіктерін арттыруға қызығушылығының өсуін күтуге болады. Бір-бірден олардың көздеген мақсаттарына жетуі мүмкін емес болғандықтан, ядролық сала, ядролық жанармай қатарын бірлесіп құрудағы ресми (немесе құпия) ынтымақтастықты ұйымдастыру немесе қарулық ядролық материалдарды қажетті көлемде сатып алу мақсатында күштерді өзара біріктіру мүмкін.

Сауд Арабиясы (Пәкістанмен бірлесе отырып) басқа елдердің ядролық бағдарламаларын дамытуға өзінің қаржы мен технологиясын беру арқылы көмектесуі де мүмкін.

Осындай жағдайда топ елдері арасында ядролық жарғышты иелену мен оны бақылау үшін қарсыласушылық тууы мүмкін. Ал оны аймақтағы қазіргі тәртіп пен елдер арасындағы қатынастарға байланысты шешу қиыншылықтар туғызуда.

Өнеркәсібі дамыған алдыңғы қатарлы елдер сыртқы саясатты жобалай отырып, оларды көмірсутек шикізатымен қамтамасыз етіп отырған Парсы шығанағы елдерімен стратегиялық түрде байланысты құрды. Биполярлы жүйе кезінде Батыс елдері мен КСРО аймақтағы өздерінің экономикалық және әскери-саяси мүдделерін қорғай отырып, Иран, Ирак пен Ауғанстандағы позицияларын сақтай алмады. Батыс елдері, негізінен араб монархияларына көз тікті.

Биполярлы жүйеге қарағанда тұрақтылығы кем болғанымен, халықаралық қатынастардың монополярлы құрылымы кіші елдер үшін тиімдірек болуы мүмкін. Олардың қауіп төнген жағдайда супердержавға қосыла салуға мүмкіндігі бар. Осылайша бірполярлылық нақты бір жағдайда кейбір елдер үшін өте тиімді болуы мүмкін. Бұл жағдай Парсы шығанағында 1990 жылдың соңында қалыптасты. Онда Иранның потенциалды қауіпі мен Ирактың агрессиясы ПШАМҚ елдерін АҚШ бағытына ығысуына түрткі болды.

Осылайша, аймақтық күш қарым-қатынасында ядролық қару маңызды орын алатынын ескере отырып, оның таралуына себеп болатын факторларды бөліп қарастыруымызға болады.

Мемлекеттің аймақтағы нақты рөлі мен көздеп отырған мақсаты сәйкес келмеуі. Осындай жағдайда ядролық қаруды иемдену белгілі бір беделге ұмтылыс сияқты көрінеді де, шындығында, белгілі бір аймақ шеңберінде өзіндік әсер ету сферасын қалыптастыру үшін әскери-техникалық жағдайды қамтамасыз ету болып табылады.

Алайда ядролық қаруды таратпау мәселесін шешудегі ең қауіптісі - ядролық технологияларды иемденудің әскери емес деп түсіндіруі. Ядролық саясатты өзгертуге мәжбүрлеу нақты саясатта өте қиын болып табылады.

Иран өндірісте қыша газ бен жүйке-параллелдік газ қорларын өндіріп, жинаған болатын. Оның үстіне ел ракеталық тұмсықтар мен артиллериялық зарядтарға ие. Биологиялық қаруды жасап шығаруға талпыныс жасауда. Ядролық қаруды жасап шығару процесінде тұр. “Скад-Б” және солтүстік корейлік ұзақ радиусты ракеталары бар, қазіргі кезде “Шахаб-3” атты аралық радиусты баллистикалық ракеталарды шығарумен айналысуда. [5]

Үлкен Таяу Шығыс мемлекеттері бір топқа біріккендеріне қарамастан біркелкі, бірегей құрылымдығымен сипатталмайды. Аймақ мемлекеттерінің әрқайсысы саяси құрылымы, басқару жүйесі, жүргізіп отырған ішкі және сыртқы саясаттарымен ерекшелінеді. Сол себептен де тек соған ғана арналған реформалар жиынтығын қажет етеді.

Иран өзінің аймақтық деңгейде, бірінші кезекте, басшылыққа қол созғанын мойындап, өзінің парсы-шииттік мемлекет деп санайтындығында.

Қорытындылай келсек, аймақтық қақтығыстар және тұрақсыздықтар көбіне әскери қақтығыстар нәтижесінде көтеріліп жатқанын айта кеткен жөн. Ирактағы әскери қимылдардан соң ядролық қаруды шетелдік басып кіруден сақтайтын бірден-бір кепіл деп санайтын аймақтық саясаткерлердің саны өсуде. Олардың ойынша, ядролық қаруға ие болу тиімді дипломатиялық келісім пәні болып табылады. Менің ойымша, аймақ елдеріндегі ядролық фактор рөлінің фундаменталды проблемасын Таяу және Орта Шығыстағы көп дәрежелі қауіпсіздік проблемасымен қатар қарастырған жөн.

Өз кезегінде, бұл мәселе Таяу Шығыстың жазылмас жарасы Палестина - Израиль қақтығысы бойынша мәселенің тағы да шеттетіліп қойылуына сайып келді.

1. Примаков Е. Ближний Восток на сцене и за кулисами. – М., 2006.
2. Лазарев М.С. Курдистан и курдский вопрос (1923–1945). - М., 2005.
3. Гусейнов В. Большой Ближний Восток. – М.: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007.
4. Угрозы режиму нераспространения ядерного оружия на Ближнем и Среднем Востоке (под ред. А.Арбатова и В.Наумкина.) Московский центр Карнеги, Carnegie Endowment International Peace. - Москва, 2005.
5. Сонда.